

Bosna – zloupotreba historije

ŠAĆIR FILANDRA

Ako bi se u jednom iskazu pokušale sažeti savremene bosanske prilike tada bi najpogodniji izraz bio da Bosna živi pod terorom interpretacije. Ovaj rad ima ambiciju da ukaže na neke aspekte zloupotrebe znanosti u političke svrhe u savremenim bosanskim društvenim znanostima, prije svega u historiografiji. U bosanskoj hermeneutičkoj situaciji sporni su i događaji, da li se nešto dogodilo ili nije – primjer je prikrivanje ili nijekanje postojanja masovnih grobnica civila kao stradalnika zadnjeg rata – a ne samo interpretacija. U vremenima kriza i društvenih prevrata interpretacija je uvijek bila, a i danas jeste, u službi određenih nacionalnih interesa. Ti interesi i interpretacija međusobno su se nadopunjavali i jedni od drugih ovisili. Budući da u Bosni žive tri nacije različitih religija, Hrvati-katolici, Srbi-pravoslavci i Bošnjaci-muslimani, tako vrlo često imamo i tri različite interpretacije istih događanja, historijskih i društvenih fenomena, te kao rezultat svega tri različite nacionalne historiografije.

Šta je danas Bosna za Evropu i zašto se Bosnom uopće baviti? Da li tu ima nešto čime »bosanski slučaj« nadilazi svoj naizgled nerazumni i tragični partikularizam i upućuje na neka od otvorenih pitanja savremenog društva? Da li je Bosna samo jedna od najnepriступačnijih regija šumovitog i brdovitog Balkana, srce tog Balkana, u smislu u kome negativne aspekte recepcije kategorije »balkanskog« portretira Marija Todorova?¹ Ili je bosanski obrazac življenja – stoljetni suživot katolika, pravoslavaca, muslimana i jevreja (fenomen nedovoljno istražen i prezentiran u samoj Bosni a da ne govorimo izvan nje) – nešto što je Evropa nekada bila, dio tradicije evropske polimorfnosti, i što danas ona ponovo nastoji da bude? Kada kažemo nekada, mislimo na doba Evrope prije konačnog izгона muslimana i jevreja iz Španije 1690. godine i prije koncentracionih logora za jevreje u Drugom svjetskom ratu, dakle na doba kada se evropski duh nije preovlađujuće samodefinirao hrišćanskim, nego su ga činili i judai-

¹ Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York – Oxford: Oxford University Press, 1997.

zam, i islam i hrišćanstvo.² A kad kažemo danas, mislimo na proces aktualnog evropskog integriranja, u najširem sadržajnom određenju opsega toga pojma.

Bosna i Hercegovina je danas jedina regija u Evropi u kojoj je suživot jevreja, hrišćana i muslimana preživio stoljećima i opstao, bez obzira na različite kvalitete koje je taj suodnos u različitim dobima imao. Nijedna evropska regija ne posjeduje takvu autohtonu, dakle na suvremenim migracijama nastalu, multikonfesionalnu niti multi-religijsku kompleksnost. U Bosni postoji živi islam i živi judaizam pored živog hrišćanstva. Trima kulturnim elementima, muslimansko-bošnjačkom, pravoslavno-srpskom i katoličko-hrvatskom, od sredine 16. stoljeća pridružio se i četvrti – sefardsko-jevrejski. Tim suživotom i životom jednih sa drugima stvorena je izuzetno kompleksna situacija koja je povremeno dovodila do kulturnog i duhovnog izolacionizma Bosne, ali i do uspostave modela nacionalno-religijske različitosti kao normalnog sadržaja života.

Činjenicu da u Bosni postoji petstoljetni suživot jevreja, hrišćana i muslimana Evropa je u zadnjim bosanskim događanjima uveliko ignorirala (mislimo na Bosnu u ratovima tokom raspada Jugoslavije). Izbijanje rata devedesetih godina 20. stoljeća proizvelo je svojevrsan šok u izvjesnim evropskim intelektualnim krugovima, nastao iz saznanja da sudbina raspada jednog starog multikulturnog društva, kakvo je bosansko, može da zadesi i evropska društva, koja u trendu globalizacije i integracije postaju sve više poliformna. Trend integriranja Evrope, njenog širenja i unificiranja, odvija se na način punog uvažavanja i zaštite svih oblika različitosti, od vjerskih preko jezičkih i etničkih do regionalnih. Ako je Bosna neodrživa, ako je, dakle, neodrživo jedno multikulturno i multireligijsko društvo, a kakav je stav preovladavao u pojedinim evropskim prijestonicima od moći i utjecaja tokom prve dvije godine bosanskoga rata, kako je i zašto je onda moguća ujedinjena Evropa kad je njena prošlost također opterećena brojnim sukobima, a suvremenost bremenita različitostima?³ S tim pitanjem probosanske intelektualne i političke snage nastupaju kao sa legitimizacijskom osnovom svoga djelovanja i vjerovanja. Na taj

² O odnosima hrišćanstva i duhovnog konstituiranja Evrope posebno vidi: Karl Lowith, Svjetska povijest i događanje spasa, Zagreb: »August Cesarec« – Sarajevo: Svjetlost, 1990.

³ Odnos Evrope i Bosne poslije genocida izvršenog nad njenim stanovništvom Thomas Cushman izražava slijedećim riječima: »Theodor Adorno asked the question: how is poetry possible after Auschwitz? We can now ask the question: how is the idea of Europe possible after Bosnia?« Thomas Cushman, *Critical Theory and the War in Croatia and Bosnia*, Seattle: The Henry M. Jackson School of International Studies University of Washington, 1997, str. 7.

način je bosansko pitanje eminentno evropsko pitanje, i to nije pitanje prošlosti već stvar budućnosti⁴.

U Evropi su već na užasan način propala dva modela suživota jevreja, hrišćana i muslimana: uništavanje muslimana na Siciliji u 13. stoljeću i uništenje judaizma i islama u Španiji od 15. stoljeća, konstatira i upozorava Karl-Josef Kuschel, profesor katoličke teologije na tibingenskom univerzitetu.⁵ Prema ovom autoru, Evropa je dva puta u historiji imala šansu da konstruktivno uvježba suživot jevreja, hrišćana i muslimana; dva puta je to propalo na užasan način. Bosna i Hercegovina i Kosovo su treća šansa.

Razlog zašto se bavimo Bosnom je i u činjenici da danas nijedna evropska država ne može ignorirati multireligijsku historiju Bosne i Hercegovine jer su i same, sa brojnim religijskim manjinama, duboko zašle u proces stvaranja multireligijskih društava. Navodimo kao primjer činjenicu da danas u Njemačkoj opet živi preko 100.000 Jevreja, žive puna tri miliona muslimana. U Francuskoj žive oko četiri miliona muslimana, a u Velikoj Britaniji tri. Neki proračuni govore da će do 2020. godine u Evropi biti 40 miliona muslimana⁶. Uovoljavanje zahtjevima oligarhija konfesionalnog nacionalizma danas u Bosni, a koje traže podjelu zemlje navodeći kao razlog činjenicu da pripadnici različitih vjera i nacija ne mogu, najednom, živjeti skupa, bio bi loš i zlokoban primjer procesima i nositeljima europske integracije.

Da li u Bosni generali stoje na mrtvoj straži povijesti dok im historičari izdaju dnevne zapovijesti? Da li generali podešavaju nišanske sprave te koriguju nacionalne podbačaje nakon što historičari zamisle kako je bilo i kako bi to u sadašnjosti/budućnosti trebalo korigirati? Odnosno, u kakvom su u Bosni odnosu društvene znanosti, posebno historijska, i rat, pitanje je koje sa savremenim bosanskohercegovačkim historičarem Dubravkom Lovrenovićem skupa postavljamo.

Činjenica je da se Bosna kao kulturna, teritorijalna, politička i administrativna posebnost zadnje stoljeće i po kontinuirano dovodi u pitanje tokom kriznih situacija na području jugoistoka Evrope. Nju u pitanje dovode određene nacionalne snage, srpske i hrvatske prije

⁴ Pitanje odnosa genocida u Bosni i perspektive Evrope razmatrano od bosanskih autora vidi u Rusmir Mahmutćehajić, *The Denial of Bosnia*, translated by Francis R. Jones – Marina Bowder, foreword by Ivo Banac, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2000.

⁵ Karl-Josef Kuschel, *Bosna i Hercegovina kao izazov za Evropu: Pogled jednog kršćanina s voljom za vjerski dijalog*, predavanje održano na tribini Međunarodnog Foruma Bosna, Sarajevo, 24. februara 2001.

⁶ O socijalnoj strukturi i položaju muslimana u Evropi vidi Jorgen S. Nielsen, *Muslims in Western Europe*, Edinburg: Edinburg University Press, 1992; W. A. R. Shadid – P. S. van Koningsveld, *Religious Freedom and the Position of Islam in Western Europe*, Kampen: Kok Pharos Publishing House, 1995.

svega, iako ne i jedine, iza čijih ideologija stoji, i stajala je, znanost, nacionalna historiografija i politička teorija. Na svim međunarodnim mirovnim skupovima koji su se ticali njenog teritorija zadnje stoljeće i po Bosni je priznavana i uvažavana posebnost. Tako je bilo i 1878. na Berlinskom kongresu, 1918. na Versajskoj konferenciji, 1995. u Dejtonu, a njen integritet je očuvan i u svim domaćim, unutarjugoslavenskim skupovima, posebno prilikom uspostave prve Jugoslavije (Vidovdanski Ustav iz 1921. i čl. 134.) i druge, odlukama AVNOJ-a iz 1943. godine.

Tako cijelo vrijeme, uvjetno govoreći, imamo rivalitet, a često i sukobe, između politički proklamiranih načela o bosanskoj posebnosti i podrijetva same te posebnosti unutar velikodržavnoinspiriranih srpskih i hrvatskih nacionalnih krugova. U vremenima krize, kakve su bile devedesete godine 20. stoljeća, znanost se koristi i kao inspiracija i kao legitimizacija pokretanju nacionalnih snaga za doseganje nacionalnih ciljeva, a što je u bosanskoj stvarnosti značilo rat.

Bosanska historiografija je na međunarodnom znanstvenom skupu »Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980–1998«, održanom 4. i 5. novembra 1999. godine, a povodom obilježavanja četrdeset godina rada Instituta za istoriju u Sarajevu, dala kritički prikaz historiografskog pisanja o Bosni, donijela ocjene o vlastitom radu, te prosudila pisanje drugih, prije svega srpske i hrvatske historiografije o bosanskim pitanjima. Pomenuta valorizacija nije konačna, niti joj je to bila ambicija, a za ovu priliku predstaviti ćemo samo njene ocjene o historiografskim i bliskim radovima zadnjeg desetljeća, s pozornošću na uočavanje ili neuočavanje pitanja ideologizacije kao instrumentalizacije povijesnih i društvenih događanja.

Za znanstvene skupove na teme iz bosanske medijavelistike održane u zadnjem desetljeću prošlog stoljeća u Bosni i Hercegovini karakteristično je da su to bili skupovi vrlo širokih tematskih okvira u kojima je razmatrano i bosansko srednjevjekovlje. »Karakterizira ih ograničenost prisustva mediavelista iz različitih sredina, ali i mali broj referata uspijevao je prevazići opterećenja vremena u kojem se djeluje. Njihovi dometi i rezultati većinom su skromniji u odnosu na temeljna dostignuća ranijeg perioda«. Prisustvo bosanskog srednjevjekovlja u poslijeratnim skupovima, poslije 1995. »nosi značajke ratnog perioda«, ali su vidljivi i pokušaji prevazilaženja ratnih opterećenja. Kao primjer zadržavanja interpretacijskog okvira rata, i u doslovnom i u metaforičkom značenju tog termina, karakterističan je skup o »hrvatskom Počitelju« iz 1996. gdje sam naziv skupa, »Povijest hrvatskog Počitelja«, daje odgovor na pitanje razloga njegovog sazivanja: odgovor na upit čiji je Počitelj. Počitelj je, inače, stari bosanski grad u dolini Neretve blizu grada Čapljine. U njemu

su zadnjih stoljeća, a i danas, najvidljiviji i najočuvaniji elementi islamske arhitekture, budući da je u njemu gotovo stoprocentno uvijek živjelo muslimansko stanovništvo,⁷ tačnije sve do 1993. godine kada je grad u potpunosti razrušen, a stanovništvo protjerano od strane postrojbi Hrvatskog vijeća obrane tzv. Herceg-Bosne. Ovaj autor, Esad Kurtović, kao opću karakteristiku svih ostvarenja o srednjovjekovnoj Bosni, nastalih u sjeni minulog rata, ističe »njihovu pojavnu uslovljenost i površnost«. Dostignuća historiografije u njima nisu u dovoljnoj mjeri korištena, rijetki su pokušaji međusobne uključenosti, a kritika u pravilu izostaje. Prisutna su preispitivanja projiciranjem modernijih, nacionalnih shvatanja i pojam zatvaranja u njima dolazi do potpunog izražaja.

Pitanje obrade bosanskohercegovačke prošlosti u 19. stoljeću Ahmed Aličić u zadnjih deset godina ocjenjuje nedovoljnim, skoro zanemarljivim. Uočavajući tendenciju ka pravljenju sinteza, on ističe da je »naglašena nacionalna nota gotovo u svim radovima, bilo da su kraći prilozi ili krupnije monografije, bilo da su nastajali na tlu Bosne ili u njenom susjedstvu, ili pak negdje dalje u Evropi«. Osvrćući se na knjigu *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do 1990.*, a što je inače prvi pregled historije Bosne nastao u ratu kao rezultat timskog rada grupe autora, on kritikuje njenu metodološku nekonzistentnost u smislu da je i ona suviše povezala historiju Bosne sa historijom Srbije i Hrvatske. Za njega je činjenica, »da se historija Bosne razvijala i odvijala kao historija jedne samostalne zemlje, a nejne veze sa navedenim državama su čisto međudržavni odnosi«.⁸

Ovim stavom otvaramo metodološko pitanje svojevrsnog bosanskog fundamentalizma, samoutemeljujućeg i samozadovoljavajućeg izolacionizma i konzervativizma, naspram ideološke, idejne, civilizacijske i povijesne međuovisnosti tog entiteta, a skoro i svakog drugoga na ovom prostoru, sa okolnim, u bosanskom slučaju prije svega srpskim i hrvatskim zbivanjima. Ono što jeste pitanje za svakog bosanskog istraživača, bilo povjesničara, antropologa ili sociologa ideja, jeste ustanovljenje mjere između bosanskog i vanbosanskog s jedne, te posebnog nacionalnog, recimo srpskog, hrvatskog ili bošnjačkog, u odnosu na bosansko, s druge strane. Kako u tome iznaći mjeru? Da li se bosanski formativni povijesni procesi mogu posmatrati odjeljeno od izvanbosanskih, posebno kod bosanskih katolika i bosanskih pravoslavaca, odjeljeno do te mjere da se procjenjuju autohtonim i autonomnim, čisto bosanskim, što bi bila jedna krajnost. Odnosno,

⁷ Ahmed Aličić, *Historiografska literatura koja se odnosi na historiju Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću*, *Prilozi* (Sarajevo) 29 (2000), str. 111.

⁸ *Ibidem*, str. 113.

da li se ti formativni procesi mogu smatrati samo i izričito sastavnim dijelom širih procesa unutar Srba i Hrvata, kako se zadnjih godina dobrim dijelom u hrvatskoj i srpskoj znanosti u praksi i radilo, što je sasvim druga krajnost. Još i danas djeca bosanskih Srba i bosanskih Hrvata udžbenike za tzv. nacionalne discipline – povijest, geografiju, književnost i jezik, te kulturu – koriste u nepromijenjenom obliku iz Srbije i Hrvatske. Ona svoj zavičaj uče i treba da doživljavaju kao dio »zavičaja« država Srbije i Hrvatske. Tek se zadnju godinu, s inzistiranjem međunarodne zajednice, stvari na tom planu polagano mijenjaju i dovode u neki normalni red.

I po ovom autoru je, a tako se općenito u znanstvenim krugovima i smatra, devetnaesto stoljeće najznačajniji period za razumijevanje formiranja savremene bosanskohercegovačke društvene strukture. Tada se stvorila osnova za noviju historiju pojedinih bosanskih naroda. Pa i pored toga ono je najslabije istraženo, a njegova izvorna građa je najmanje publikovana, posebno osmanski/turski izvori. Čitavu stvar usložnjavaju srpska i hrvatska historiografija koje taj period nastoje mistificirati nacionalnim ideologijama i nacionalnim oslobodilačkim pokretima, odnosno, koje interpretaciju nastanka i razvoja srpske i hrvatske nacionalne ideologije u Bosni usmjeravaju i koriste za idejno, kulturno i državotvorno osporavanje same te Bosne.

Aličić otvara i jedno unutarbošnjačko pitanje. Oštro kritikujući prvu *Historiju Bošnjaka*, djelo autora Mustafe Imamovića, knjigu koja je izašla 1996. i doživjela ogroman javni prijem kod Bošnjaka (prodana je u preko 30.000 primjeraka), on kaže: »Ja nisam mogao odgonetnuti šta je bio cilj ove knjige.« On svoju zamjerku iskazuje stavom da do doba austro-ugarske okupacije Bosne tu nije bilo posebnih, izdvojenih bosanskih naroda, nego je postojala samo historija Bosne, koja ne pokriva samo njen današnji bošnjački etnikum. Odnosno, pitanje je, koliko se i kako se unutar povijesti može unazad ići u prikazivanju čisto nacionalnih historiografija kada je nacija, a posebno u Bosni je to slučaj, moderna kategorija.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine imala je krupne posljedice na stanje historiografije Bosne i Hercegovine, jugoistočne Evrope, a kao posljedica toga povećan je interes za prošlost područja bivše Jugoslavije, tražeći u njoj odgovore na aktualna pitanja. U tom razdoblju u Bosni i Hercegovini, ali i njenom susjedstvu, »historijska nauka pretvorila se u instrument aktualne politike«, gdje je redovito izostajalo kritičkih analiza historijskih izvora, njihovog objektivnog vrednovanja i interpretiranja. Što se tiče tematske zastupljenosti ona sama po sebi govori o tom novonastalom usmjerenju same znanosti. Tu su prije svega, ako ne i izričito, teme koje se odnose na »vlastitu naciju, granice, političku historiju, regionalnu i lokalnu problematiku,

dok je gotovo u cjelosti izostala zanemarena ekonomska i socijalna komponenta bosanskohercegovačke prošlosti«. ⁹

Šehić smatra da se takvo stanje duha posebno negativno odrazilo na istraživanja novijeg perioda, recimo onog između dva svjetska rata, posebno i stoga što su neriješena društvena i nacionalna pitanja iz tog perioda u bitnome suodređivala i savremenu političku praksu. U bosanskoj društvenoj praksi, znanosti, politici, svakodnevnom životu i nacionalnim ideologijama, primjer toga je komparacija podjele Bosne sporazumom Maček–Cvetković iz 1939. i Milošević–Tuđman 1991. godine. Kada je u pitanju ovaj period bosanske prošlosti njegova novija istraživanja su »nastajala u uvjetima (pre)naglašenog politiziranja, odnosno potrebe za valorizacijom marksističke historiografije kojoj se mogu staviti ozbiljne primjedbe u pogledu sveprisutne ideologizacije prošlosti, te upornog negiranja posebnosti BiH, posebno zastupljenosti istraživanja procesa sazrijevanja bošnjačke nacionalne individualnosti«. ¹⁰ Interes za taj dio bosanskohercegovačke prošlosti našao je odraz u brojnim istraživanjima, ne samo historičara, možda njih i ponajmanje radi famozne historijske distance koje se tradicionalno mnogi od njih nekritički pridržavaju, koliko sociologa, politologa, kulturnih antropologa.

Rekapitulirajući savremena historiografska dostignuća Tomislav Išek potencira njihovu nedostatnost i činjenicom koja proizlazi iz toga da ne postoji napisana historija Bosne i Hercegovine. Nigdje kao po pitanju započetog, a nedovršenog projekta »Istorija Bosne i Hercegovine«, radenog u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH) sedamdesetih i osamdesetih godina nije na površinu izašla sva kontroverznost pitanja posebnosti Bosne i Hercegovine. Teza o zloupotrebi historije, o historiji kao instrumentu zadobijanja i legitimiranja vanznanstvenih, tobož nacionalnih, a u osnovi nacionalno-oligarhijskih ciljeva i interesa, pri izradi ovog projekta najbjelodanije je izašla na vidjelo. Stvar je zanimljiva i zbog toga što se sve događa u doba tvrdog bosanskog komunizma. Zašto Bosna i Hercegovina nema svoju historiju, i zašto takvu historiju nije uspjela da napravi ni marksistička historiografija, i pored jasnog opredjeljenja o posebnosti, samostalnosti, individualnosti i ravnopravnosti Bosne i Hercegovine u okviru bivše jugoslavenske federacije? Iz jednostavnog razloga zato što ta republika, država, u srpskim znanstvenim krugovima nije bila nikada prihvatana kao posebnost. Ne može se pisati historija nečega

⁹ Usp. Zijad Šehić, Historiografska literatura o Bosni i Hercegovini u austrougarskoj epohi (1878.–1918.) objavljena u zemlji i inozemstvu posljednje dvije decenije (1980.–1998.), *Prilozi* (Sarajevo) 29 (2000), str. 135.

¹⁰ Tomislav Išek, O nekim aspektima pristupa i tumačenjima historiografske literature o BiH u periodu 1980.–1998. (period 1918.–1941.), *Prilozi* (Sarajevo) 29 (2000), str. 164.

što ne postoji, ili što, iako privremeno postoji, dugoročno treba oporaviti i rušiti, očito je bio njihov stav. Takav stav se nastojao provesti u praksi tokom urušavanja socijalističke Jugoslavije pokušajem uništavanja bosanske državnosti kroz vršenje genocida nad Bošnjacima.

Iz istih razloga je politika bosanskih komunista u kulturi doživljavala neuspjehe. Najveći primjer toga je bio baš naučnoistraživački projekt »Istorija naroda Bosne i Hercegovine«, čiji je nosilac izrade bila ANUBiH. Od te iste akademije projekt je osporen i 1982. godine došlo se dotle da je pretrpio korjenitu rekonceptualizaciju. Akademija je godinama obmanjivala javnost o tom projektu i naposljetku ga je spustila na nižu razinu, tj., na razinu znanstvenog instituta, što je značilo da ona kao državna akademija ne želi učestvovati u pisanju historije naroda vlastite države. U Akademiji nisu skrivali činjenicu da jedan broj suradnika (M. Ekmečić i drugi) smatraju da nema adekvatne naučne podloge za takav poduhvat, iako su te osporavateljske snage bile za to da se dio urađenog posla objavi pod nazivom »Prilog izučavanju naroda Bosne i Hercegovine«. Akademija je čitav posao željela prebaciti na institute, izdavačke kuće, mlade kadrove, jer je, prema njima, sporan bio sam predmet istraživanja, Bosna i Hercegovina kao takva. Istovjetno stajalište akademija je imala i prema projektu »Istorija književnosti naroda Bosne i Hercegovine«. Takvim ponašanjem ANUBiH politički nije stala iza vlastite države. Za njezine, tada preovlađujuće velikorspkki usmjerene članove, koji su njime dominirali u upravljali, sporna je bila i sama država Bosna i Hercegovina, pa nisu htjeli pisati historiju onoga što, prema njima, i ne postoji. Priznavali su se samo Srbi i Hrvati, srpska i hrvatska historija i književnost. Bosanski komunistički vrh takvo stanje je podnosio jer ni u vlastitim redovima nije imao takav stupanj suglasnosti da bi se mogao sa jasnim stavom nametnuti Akademiji.

ANUBiH je i osnovana kao izraz bosanske državnosti i ravnopravnosti i pisanje historije bosanskohercegovačkih naroda bilo je bitno političko i državotvorno pitanje. U Informaciji o radu na projektu »Istorija naroda BiH« ANUBiH kaže se sljedeće: »Akademija nauka i umjetnosti BiH je pristupila radu na projektu marta 1968. godine. Rad na projektu trebalo je da se okonča 1975. godine.« Trebalo je uraditi pet svezaka sa po 500 stranica. Bilo je angažirano 36 autora, a nosioci posla bili su Branislav Đurđev, Anto Babić, Nedim Filipović i Hamdija Kapidžić. Do 1978. godine projektom je rukovodio Branislav Đurđev, a poslije Organizacioni odbor u sastavu: Nedim Filipović, Desanka Kovačević-Kojić i Enver Redžić. Jedan dio angažiranih historičara u toku rada je umro, neki su otkazali suradnju, drugi nisu ispunili svoje obaveze, a na kraju se opravdanje za nerad tražilo u nedostatku arhivskog materijala i monografija za sintetička uopćavanja. Predsjedništvo

Akademije je 1983. godine bilo prisiljeno, usljed svega pobrojanog, zatvoriti projekt sa namjerom da dio prispjelih radova objavi u vlastitim izdanjima i da se u novim uvjetima i na nov način (što je bilo samo prebacivanje posla na druge institucije, a kojih u osnovi kompetentnih za takav posao nije ni bilo) na profesionalnoj osnovi nastavi dalji rad na historiji. Podnosilac ovakve informacije, predsjednik Akademije Zimonjić, ističe da je za projekt bilo osigurano dovoljno novca.

Ovakve stavove o projektu pisanja historije Bosne i Hercegovine ja sam iznio i u knjizi *Bošnjačka politika u XX stoljeću* (Sarajevo, 1998), a sa kojima se složio i kolega Tomislav Išek. On se, inače, u svom tekstu koji je naprijed navođen, slaže sa najvećim brojem mojih zaključaka i rezultata istraživanja navedenih u knjizi, što je u Bosni vrlo bitno, jer je još rijetkost da kritičko i dobronamjerno znanstveno čitanje postoji između znanstvenika različitih nacionalnosti. Nije rijedak slučaj da se svaka kritika, bez obzira koliko je znanstveno opravdana, a ako dolazi od znanstvenika druge nacionalnosti, makar intimno, ako ne javno, razumijeva kao produkt različitih nacionalnih interpretacija.

U kojoj se mjeri nauka podređuje interesima politike i nacionalizma, te kako¹¹ sve to skupa ima izuzetno štetne posljedice na svijest i vrijednosno-političku orijentaciju svih, a ne samo na znanost kao takvu, pokazao je mladi bosanski historičar dr. Dubravko Lovrenović, recenzirajući po jednu noviju knjigu iz područja bosanske etnogeneze, a sa aspekta bošnjačke, hrvatske i srpske uskonacionalne historiografije. Da je bosanski problem instrumentaliziranja znanosti u dnevnopolitičke svrhe dosegao velike izvanznanstvene razmjere svjedoči i to što je Lovrenović svoju recenziju pisao za najuticajniji bosanski politički magazin *Dani*, iznoseći na taj način ovo pitanje iz uske znanstvene sfere na širu političku i kulturnu ravan. Time je sam problem zadobio pravo građanstva u javnosti ali je i pozitivno narušena tradicionalna zatvorenost znanosti u njezine uskostručne okvire, što je sve bitan doprinos uspostavljanju kategorije »javnosti«, koja u Bosni još nije dovoljno razvijena.

Kao primjer bošnjačkog fundamentaliziranja i apsolutiziranja vlastite nacionalne pozicije, predstavljanja nje kao ključne, najduže i determinirajuće za ostale bosanske sastavnice, on navodi knjigu dr. Envera Imamovića *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 1998). Imamovićeva studija predstavlja »školski primjer« zloupotrebe znanosti u političke i nacionalne svrhe, mada joj je nakana bila da razobličiti tu zloupotrebu historije izvedenu od srpskih i hrvatskih historičara, tako da je po Lovrenoviću, ona napravila

¹¹ Dubravko Lovrenović, Povijest i duh vremena: Snažna ambicija slabog znanja, *Dani: Nezavisni magazin* (Sarajevo), br. 173, 22. septembar 2000.

isti promašaj, samo ovoga puta sa bošnjačkog stajališta. Istraživanja su u njoj ostala samo obećanja, »jer se autor zadržao na razini kompilacije provedene tendenciozno i na štetu izvora kao i same teme. Izvan njegovog domašaja ostala je relevantna literatura, a o izvorima je suviše govoriti.« Autorova teza o Bosni kao centru evropske povijesti po Lovrenoviću je, u najmanju ruku, nebuloza, dok je izjednačavanje *Dobrih Bošnjana*, naziva za »dobre ljude« na bosanskim ćiriličnim poveljama i stećcima, sa etničkim osobinama srednjovjekovnih Bošnjana, promašena. Imamović, kao nosilac najnovijeg bošnjačkog nacionalno-ideologijskog radikalizma u znanosti, tvrdi da su se srednjovjekovni Bošnjani antropološki razlikovali od Srba i Hrvata, pripremajući teren za tezu da je ilirstvo, a ne slavenstvo bosanski, tj. bošnjački etnički background, što bi značilo da su Bošnjaci konstitutivni, starosjedilački element u Bosni, a da su Srbi i Hrvati naknadno u nju došli. Imamovićevi redukcioniistički stavovi »gode uhu«, kako se to u Bosni kaže, jednom dijelu bošnjačkog političkog establišmenta, dok u javnosti odlično zvuče i odzvanjaju, jer oni pothranjuju stvaranje i održavanje svojevrsnog mita o hiljadugodišnjoj bosanskoj državnosti s Bošnjacima muslimanima kao njenoj kičmi.

Takva interpretacija je za ovu temu zanimljiva i iz razloga njene podudarnosti sa aktualnim pitanjem ustavnog preuređenja Dejtonskog mirovnog sporazuma, Ustava Bosne i Hercegovine. Po tom mirovnom sporazumu, kojim je prestao rat 1995., a koji je istovremno i Ustav zemlje, a što je krajnje neozbiljno i neodrživo, bosanski Hrvati i Bošnjaci su konstitutivni narodi samo u Federaciji Bosne i Hercegovine, bošnjačko-hrvatskoj federaciji, sačinjenoj na 51 % državne teritorije. Bosanski Srbi su konstitutivni u svom entitetu, Republici Srpskoj, na 49 % ostatka državne teritorije. Kako su na taj način Bošnjaci i Hrvati i Srbi izgubili konstitutivna nacionalna prava na polovini državne teritorije, znači kako nisu ravnopravni na cijelom njenom prostoru, četiri nevladine organizacije su pokrenule zahtjev pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine o neustavnosti entitetskih ustava i proširenju konstitutivnosti svih naroda na cijeli prostor zemlje. Na taj način bi se osporile i dokinule ekskluzivne nacionalne teritorije, nacionalna prava bi se svim narodima izjednačila i regulirala bi se ustavnim komisijama ili domovima naroda u entitetskim skupštinama. Time bi Bosna ponovo bila i srpska i hrvatska i bošnjačka, tj., ni samo srpska, ni samo hrvatska, ni samo bošnjačka. Ustavni sud Bosne i Hercegovine takvu je odluku donio prije nekoliko mjeseci, potvrdivši time konstitutivnost sva tri bosanskohercegovačka naroda na cijelom teritoriju države.

Međutim, Imamović s pozicija bošnjačkog nacionalizma cijelu stvar postavlja drugačije: »Naime, apsurdno je govoriti o konstitutivnosti nekoliko naroda u zemlji koja iza sebe ima hiljadugodišnju

političku povijest, koja je preko pola milenija bila samostalna država, imala svoje vladare, državne simbole, vojsku, i što je najvažnije, imala je svoj vlastiti narod, a to su bili dobro znani Bošnjani, danas zvani Bošnjaci ili Bosanci ... Koliko je konfuzije u vezi s tim pokazuje primjer da se ‚konstitutivnim‘ smatraju i oni Srbi i Hrvati koji su u Bosnu došli prije koju godinu ili koji se danas dosele, iako s Bosnom nemaju ama baš ništa.¹²

Imamovićeva je teza: Iliri = Bošnjani = Bošnjaci = konstitutivni narod Bosne i Hercegovine. Teza nacionalističkih hrvatskih medijave-lista je Bosanski krstjani/bogomili = katolici = Hrvati = hrvatska Bosna, a srpskih nacionalista Bogomili/bosanski krstjani = pravoslavci = Srbi = srpska Bosna. Srž spora bosanskih nacionalnih historiografija je oko karaktera bosanskog srednjevjekovlja, jer svaka od njih tvrdi i dokazuje da je srednjevjekovna bosanska država bila katolička, što danas znači hrvatsko povijesno pravo na nju; pravoslavna, što znači isto što i srpska, ili ju je utemeljila posebna bosanska crkva sa jakim elementima islama, što znači preovlađujuće bošnjačka. Imamovićeve stavove Lovrenović s pravom nazivlje »bosanskom unitarizacijom«, »etnoapartheidom«, »etnonacionalizmom«, a samu knjigu »pseudo-znanstvenim, politički angažiranim pamfletom«.

Kada je u pitanju hrvatska historiografija o Bosni Lovrenović izdvaja kontraverzno djelo dr. fra Dominika Mandića *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*. Iako objavljena davne 1967. godine u Rimu, ova knjiga je do današnjih dana svojevrsni priručnik hrvatskog unitarizma. Njome su svoj nacionalistički duh pothranjivali hrvatski generali Franjo Tuđman i Ivan Andabak, kao i cijela svita mitologijom potkovanih huškača na krvoprolie. »Mandićeve teze o eminentno hrvatskom karakteru etno-političke povijesti Bosne i Hercegovine (posebno bosanskog srednjevjekovlja) ... historiografija nije podvrgla kritičkoj provjeri, i na toj šutnji krila ove knjige samo se porasla«, ističe Lovrenović. Mit o Hrvatskoj do Drine igrao je tako »ulogu kvasca u modernoj hrvatskoj političkoj misli«, koja je nakon Ante Pavelića svog apokaliptičkog jahača dobila u liku povjesničara Franje Tuđmana. Svaki hrvatski nacionalist, koji imalo drži do sebe, ovu je knjigu postavio na počasno mjesto u svojoj biblioteci.

Franjo Tuđman svoj odnos prema Bošnjacima muslimanima i Bosni iznosi sljedećim rječima:

Pri objektivnom razmatranju brojnog sastava pučanstva BiH, ne može se nipošto zanemariti činjenica da je muslimansko pučanstvo u svojoj golemoj većini, po svom etničkom sastavu i govoru, neprijeporno hrvatskoga podrijetla, te da se, unatoč povijesno

¹² Enver Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, str. 114.

stvorenim vjersko-kulturnim posebnostima, uvijek, kada god je za to imalo priliku, izjasnilo u golemoj većini kao sastavni dio hrvatske nacije. Polazeći od tih činjenica, u BiH dobiva se hrvatska većina u pučanstvu, a njihova gospodarska povezanost s ostalim hrvatskim dijelovima takve je naravi da ni Hrvatska u sadašnjim granicama, ni izdvojena BiH nemaju uvjeta za poseban, normalan razvitak.¹³

Na takvim znanstvenim stavovima Tuđman je oblikovao hrvatsku politiku prema Bosni u raspadu jugoslavenske federacije. Nepriznavajući politički individualitet Bosanskim Muslimanima, Bošnjacima, niti Bosni državotvornu posebnost, on je samo sa takvih znanstvenih stajališta mogao činiti greške kakave je politički i činio, ulaziti sa Miloševićem u aranžman oko podjele Bosne i angažirati hrvatsku vojsku na njenoj neuspjeloj podjeli. Stoga je sasvim razumljivo stanje jednog dijela hrvatske javnosti po pitanju individualnih zločina Hrvata nad Bošnjacima tokom 1993. godine u Srednjoj Bosni i uspostave koncentracionih logora te iste godine u Zapadnoj Hercegovini. Uhapšeni general hrvatske vojske Ivan Andabak, kome se u Hrvatskoj sudi zbog šverca droge, a koga bosansko tužilaštvo istovremeno traži zbog ubistva zamjenika ministra unutarnjih poslova, politički probosanski orijentiranog Hrvata Joze Leotara, izjavljuje: »Izdali su nas (Bošnjaci). O njima sam imao najbolje mišljenje, surađivali smo u emigraciji, bilo ih je dosta u mojoj postrojbi, ali onda su nas izdali, zaboli nam nož u leđa. Okrenuli su se od hrvatstva, odrekli se korijena.« Nerazumijevanje odluka međunarodnog suda za ratne zločine u Den Hagu, od hrvatske javnosti izražavano brojnim skupovima podrške osumnjičenima za počinjene ratne zločine, svoje izvorište ima i u jednom dijelu znanstvenih interpretacija prošlosti. One su dijelom služile i kao legitimacija nasilja i zločina.

Kada je pak govor o novijoj srpskoj historiografiji o Bosni, a posebno njenom srednjovjekovlju, Lovrenović, kome je vjerovati, samo naglašava neprekinutost njenog unitarizma, i u pristupu temama i u njihovoj interpretaciji. Uporište za srpske mediaveliste on situira u poznate političke stavove Ilije Garašanina i Vuka Stefanovića Karadžića iz sredine 19. stoljeća, ličnosti koje su postavile temelje projektu Velike Srbije, na političkom i kulturnom planu.

Njihove ideje danas funkcioniraju na jedan nov način, posebno vidljiv u promjeni naziva pojedinih bosanskohercegovačkih toponima. Jedan od tih slučajeva se dogodio i gradu Foči. Foča je ime grada

¹³ Franjo Tuđman, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Evropi*, Zagreb, 1990, str. 120–121. Za cjelovitije sagledavanje odnosa Tuđmana prema Bosni i Hercegovini vidi: *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi dr. Franje Tuđmana*, Sarajevo: VKBI, 1998.

na Drini kojeg su Srbi poslije zločina nad fočanskim Bošnjacima preimenovali u Srbinje. Imena Foča i Srbinje nisu suplementarna (u smislu da jedno nadopunjuje drugo ili ravnopravno nadoknađuje i zamjenjuje) nego su potpuno dispartna, u toj mjeri da jedno isključuje drugo, dakle nespojiva, raznorodna i oprečna.¹⁴ Pitanje je da li će novo ime, Srbinje, biti prolazno, kratkotrajno, budući da trenutno prognani Bošnjaci nemaju mogućnost da se vrate u Foču. Slično se dogodilo sa gradom Bosanski Brod koji se sada zove Srpski Brod, Dvor na Uni se zove Srpski Dvor, a rodio se i naziv Srpsko Sarajevo. Svaki od tih novih naziva nasilno je uspostavljanje nove stvarnosti na način da se implicitno priznaje da je prethodna, stara stvarnost, u ovom slučaju Bošnjaci, izbačena, ili zatrta, na način da novi naziv odražava i potvrđuje novu stvarnost. Ta nova stvarnost čeka da je znanost potvrdi, usvoji i prenosi kao novu i neoborivu činjenicu.

POVZETEK

Bosnia – zloraba zgodovine

V Bosni je družboslovje, zgodovinopisje pa še posebej, podvrženo političnim vplivom tako zelo, da povzroča zloraba družboslovja v politične namene neke vrste terorizem interpretacije. Krična analiza spoznanj zgodovinskih raziskovanj v Bosni v zadnjem desetletju 20. stoletja, ki je v tem prispevku predstavljena edino zato, da bi se razmejil odnos med t. i. nacionalnimi interesi različnih bosanskih narodov – Bošnjakov, Hrvatov in Srbov – in poskusi, da bi vsilili različna nacionalna zgodovinopisja, odkriva vso nevdržnost teh poskusov sprevačanja zgodovinskih dejstev v nacionalne namene. V prispevku so navedeni primeri, ko je nacionalna romantika priredila dejstva obstoječim teorijam lastnega nacionalnega razvoja med bosanskimi narodi, da bi legitimirala trenutne politične akcije. Paradoks celotnega postopka je, da imamo zdaj sočasno tri različne in vzajemno izključujoče se interpretacije istega dogodka ali družbenega pojava, iz česar rastejo tri različna nacionalna zgodovinopisja.

SUMMARY

Bosnia – the abuse of history

The social sciences in Bosnia, and historiography in particular, are to a large extent under political influence, so much so that the abuse of the social sciences for political ends produces a kind of terrorism of interpretation. A

critical analysis of the findings of historical studies in Bosnia during the last decade of the twentieth century, set out in this paper solely with the aim of delineating the relationships between the so-called national interests of the various Bosnian peoples – Bosniaks, Croats and Serbs – and attempts to impose distinct national historiographies, reveals all the scientific non-sustainability of these attempts to twist historical facts for national ends. The paper cites examples where national romantics have adjusted the facts to given theories of their own national development among the Bosnian nations with the purpose of legitimizing current political moves. The paradox of the entire procedure is that we now have three different and mutually exclusive interpretations of the same event or social phenomenon at the same time, which is giving rise to three different national historiographies.